

ТЕМА 13. СВІТОВА КУЛЬТУРА У ХХ СТ.

1. Особливості розвитку культури у ХХ ст.
2. Основні напрями та течії у мистецтві ХХ ст.
3. Постмодернізм та сучасність: розвиток філософії, літератури, мистецтва та музики.

1. Особливості розвитку культури у ХХ ст.

Культура ХХ ст. – це культура періоду світових війн, тоталітарних держав, загострення кризи техногенного суспільства. Перша світова війна продемонструвала взірець світової трагедії, гостро поставила питання про шляхи розвитку. З її закінченням кризові явища в економіці, пертурбації громадянської війни в Росії звужують коло інтересів більшості населення до нагальних потреб, відсуваючи декадентські настрої. Від 1920-х рр. і до кінця Другої світової війни на світовій арені відбуваються суттєві зміни:

- Європа втрачає гегемонію культурного й економічного розвитку, на перші позиції виходить Америка, на зламі ХХ-ХХІ ст. – Китай;

- Європа шукає порятунку у політичних понадрішеннях, побудові експериментальних держав (комунізм, нацизм). Ліки від культурної та економічної кризи вбачали у позиції сили, доведеної до абсурду, що призвело до авторитаризму, дискримінації рас та класів, людських жертв, і, зрештою, трагедії Другої світової та протистояння холодної війни.

Причини краху тоталітарних держав – у підміні природних законів розвитку економіки штучними, зведенні культури, мистецтва до допоміжної ролі в ідеологічній машині, гальмуванні творчого процесу атмосферою страху, знищенні особистості («гвинтик-у-системі»). Але у протидію авторитаризму, жахіттям війн культура та мистецтво дарує плеяду блискучих митців – Е. Хемінгуей, Е.-М. Ремарка, А. Солженіцина.

XX ст. властива поява нового, впливового виду мистецтва – кіно. Поєднання візуального та аудіального сприйняття, використання синтезу багатьох видів мистецтва, поступове вироблення багатства художніх прийомів дозволили йому посісти перші позиції. В кіно існують такі напрями, як документальне та ігрове. Останнє поділяється на жанри: трагедія, комедія (лірична, гротескна, сатирична), трагікомедія, мелодрама, кіноепопея, кінороман, кіноновела, кінопоема, пригодницьке кіно, історичне кіно, детектив, тріллер, фільм-катастрофа, бойовик. Визнаними метрами кіно стали А. Тарковський, Ф. Феліні, А. Сокуров, А. Хічкок, Л. фон Трієр, І. Бергман, Е. Кустуріца, А. Куросава, Х.Г. Іньяріту.

Історія світового кіно найкраще презентує ще одне культурне явище XX ст. – масову культуру. Хоча поділ мистецтва на елітарне та народне існував завжди, масова культура могла з'явитись лише як продукт технізованого суспільства, де індустриальний спосіб виробництва полягає у виробленні численних копій за шаблоном, уніфікуванні продукції, здешевленні за рахунок спрощення, примітивізації. Отже, масова культура

— це конвейсний спосіб виробництва культурних продуктів, головною рушійною силою до створення яких є комерційна успішність. Масова культура властива й для тоталітарних суспільств, де головною її метою є підтримка суспільної ідеології. Проте масова культура тоталітарних суспільств, як і все мистецтво, орієнтована на потреби ідеології і без штучної підтримки держави існувати не здатна. Класичний же варіант мас-культури – скоріше американський, ніж західноєвропейський, продукт – цілком життєздатний. Диктат прибутку не виключає творчості, але вводить обмеження. Експериментаторство малоприйнятне, масовий продукт легше збирати з готових частин та за допомогою випробуваних прийомів, що гарантують прибуток. Цими причинами зумовлене й звернення до вульгарних прийомів, базисних інстинктів, ескалація насильства, використання шоку та епатажу. Наслідками маніпуляції стає емоційна

байдужість (захисна реакція у відповідь на надмірну експлуатацію шоку та епатажу), гальмування духовного розвитку за рахунок готових схем і продуктів, що відкидають потребу самостійного мислення.

Ще одним фактором впливу на суспільство стало телебачення. Найхарактерніший його прийом – залучення глядача до дійства, введення його до ілюзорного світу розваг, де пропонується уявна свобода вибору, яка насправді зрежисована за нього і під нього. Цей напрям, вищою точкою злету якого нині є реаліті-шоу, є невід’ємною рисою мас-культури, її тонкого маніпулювання свідомістю, на службу якому поставлені високого наукового рівня розробки у галузі психології, соціології тощо.

Виокремлення у ХХ ст. на світовій арені такої держави, як США, було цілком закономірним. Причинами цього стали економічний підйом та залежність Європи від американської економіки після Другої світової війни, генерування на базисі старої європейської культури культури нової.

Не менш цікавим культурологічним та історичним явищем є сходження Китаю, який нині є синтезом капіталістичних відносин та комуністичної ідеології та, що найголовніше, західного способу виробництва та східної моделі світогляду.

Ще однією рисою останніх десятиліть є прискорення глобалізації. В економічному плані вона являє перетворення світового господарства з системи національних господарств на загальносвітову геоекономіку, появу світового поділу праці, робочої сили, природних ресурсів. Її формування приводить до уніфікації, стирання культурних меж між країнами, робить національні економіки взаємозалежними і, як наслідок, вразливими.

2.   *Основні напрями та течії у мистецтві ХХ ст.*

Пошуки шляхів подолання духовної кризи в образотворчому мистецтві відзначилися зламом старих канонів. Однією з цих рис було захоплення мистецтвом народів Африки та Океанії. Так, народився напрям під назвою «фовізм», творцями якого були А. Матісс, М. Вламінк.

Епоха тоталітаризму у СРСР та Німеччині знаменувала перехід від суспільства революційних змін до суспільства імперських амбіцій. В архітектурі цим потребам відповідала монументальність і пишність Риму, у живописі – поєднання реалізму з героїко-пафосною тематикою.

Модернізм – епоха в розвитку європейської культури кінця XIX – початку XX ст. – поєднує такі стильові напрями в мистецтві як кубізм, сюрреалізм, футуризм, експресіонізм, абстрактне мистецтво. Ознаками епохи були захоплення соціальними ідеями, втрата релігійності, світові війни та революції, що витиснули духовні цінності на периферію людської свідомості, дали поштовх до соціальних, шовіністичних ідей, посилення культури тотального руйнування старого. Творчість підпорядковувалась не необхідності духовного зростання та усвідомленому розвитку власної індивідуальності. На фоні суспільної дисгармонії, антигуманності відносин у суспільстві митець залишився осторонь активної соціальної позиції, він звільнив себе від відповідальності, обираючи той бік самопізнання, що відкриває невідомі науці таємниці людського існування. В основу модернізму ліг крайній ступень реалізму – натуралізму, з одного боку, та захоплення інтуїтивізмом. Митця-модерніста як такий предмет не цікавить, його метою є виключно самовираження за посередництвом зображення предмету. Таким чином він стає дотичним до народження нової реальності, що потребувало використання нового творчого інструментарію, формування нових естетичних принципів. Необхідність створити нову власну реальність спричинила фактичний творчий вибух, виникнення нових напрямів у культурі та мистецтві XX ст.

Експресіонізм (пер. чверть XX ст.) – течія крайнього модернізму, що визнавала єдиною реальністю суб'єктивний духовний світ людини, тому світ гротескно заломлюється у власному сприйнятті. В живопису представники – Е. Кірхнер, О. Кокошка, Е. Нольде, Ф. Марк (засновник групи «Синій вершник»), П. Клее. У літературі розвивається «драма крику» (Г. Кайзер, В. Газенклевер, Ф. Верфель, Е. Толлер, Б. Брехт).

Кубізм — перша чверть XX ст., виникає у Парижі, зводив до мінімуму зображувально-пізнавальні завдання мистецтва, на перший план вийшло формальне експериментування. Суб'єктивний смак, невідповідність внутрішнього реального світу зображенню, відмова від тривимірного простору, світла сприяли народженню нових форм багатовимірної перспективи. Представниками були Ж. Брак та П. Пікассо.

Футуризм виник у 1910-1920-х рр. Відкидав традиційну культуру, її моральні та художні цінності, пропагував настання нового світу, культивував урбанізм. Футуристами були письменник Ф. Марінетті в Італії, в Росії – В. Маяковський та В. Хлебніков, частково І. Северянин.

Абстракціонізм як напрям виник у 1910-х рр. У 1940-1960-х рр. пережив новий підйом. Його філософсько-етична основа – іраціоналізм. Митець відмовлявся від зображення дійсності, заперечував пізнавальні функції художньої творчості. Засновником став В. Кандинський.

Сюрреалізм (надреалізм) – стиль, який розумів творчість як вияв інтуїції, висловлення думки поза контролем з боку розуму, як чистий психічний автоматизм. Твір має існувати, за словами С. Далі, заради себе. Засновником напряму був письменник А. Бретон, до нього належали Ф. Супо, Т. Тцара, художники М. Ернст, Ж. Арп, Ж. Міро, Х. Блум та ін.

В театрі сюрреалізм в деталях відновлює копію дійсності, але це світ без логіки та змісту, в драматургії відмовились від традиційної історичної форми: конкретності, наявності місця дії, часової послідовності подій,

порушення логіки в діалогах. Мета – розкрити завдяки абсурду справжній сенс життя. Найвідомішими є твори Нобелівського лауреата С. Беккета

«Чекаючи Годдо», «Кінець гри» та Е. Іонеско – засновника театру абсурду.

Серед філософських течій ХХ ст. слід виділити **екзистенціалізм** – напрям, який віддає перевагу іраціональному буттю людини. Найяскравішим представником був Ж.-П. Сартр. Ще одним важливим напрямом стала **соціальна філософія**, яка ставить вищою метою визначити сутність суспільства та роль людини в ньому, шляхи його еволюції. Соціальна філософія з'явилася як відповідь тоталітарним режимам і так званій «філософії споживання». Впливовими, базисними стали «теорія тоталітарного суспільства» К. Мангейма, «теорія постіндустріального суспільства» О. Тофлера.

3. Постмодернізм та сучасність: розвиток філософії, літератури, мистецтва та музики.

Постмодернізм (від фр. postmodernisme — після модернізму) – термін, що визначає розвиток, певні особливості світового суспільного та культурного життя, починаючи з 60-70-х рр. ХХ ст. Цей термін вживається для означення постнекласичного типу філософствування, літературного процесу та для комплексу стилів у художньому мистецтві.

В буквальному сенсі «постмодернізм» означає те, що йде за сучасною епохою, за модернізмом і пов'язане із усвідомленням стильових трансформацій в європейській художній культурі. Вперше цей термін з'явився у 1917 р. у праці німецького філософа Р. Панвіца «Криза європейської культури», але його поширення відбулося лише наприкінці 1960-х рр. – спочатку для означення стильових тенденцій в архітектурі,

спрямованих проти безособистісної стандартизації, згодом – у літературі, образотворчому мистецтві, музиці тощо. І лише у 1980-х рр. термін

«постмодернізм» вкорінюється для означення культурної епохи.

Постмодернізм – це умонастрій та інтелектуальний стиль. Постмодерністська парадигма світосприйняття виявилася радикальною. Її специфічність полягає у сприйнятті світобудови як Хаосу, який в своїй калейдоскопічності, прагненні поєднати, взаємодоповнити, сприйняти протилежні взаємовиключні істини багатьох людей, націй, культур, філософій та релігій в єдину картину Світу. Наслідком є сприйняття ідеї незалежної особистості як культу, перетворення ідеї істинності певних постулатів та традиційності лише як вияву калейдоскопічності, багатогранності у способі існування Всесвіту, істинність втрачає свою безкомпромісність і перетворюється лише на артефакт, без існування якого Всесвіт не може набути цілісності і довершеності.

Саме в умовах ціннісної рівнозначності істин, культур, беззаперечності свободи мислення та творення еkleктизм набирає естетичної значущості як художній метод. Постмодернізм вибухнув як реакція на екстремізм, нігілізм, крайню самовпевненість модерну. За мозаїчністю культурного процесу криється глибокий сенс розвитку людини, суспільства. Уявна безсистемність, що начебто доводить безпомічність мистецтва та творчої дії, презентує справжнього митця, який розшифровує загадки світобудови, багатогранність культурного проявлення світу, історії його народів та надбань.

У літературі постмодернізму постать автора стає визначальною, оскільки формує за допомогою тексту цілісність світосприйняття у всіх його фізичних та метафізичних проявах, осягнення якої є можливим лише у поєднанні розуму і усіх чуттів, якими наділена людина. Специфічною особливістю літератури постмодернізму є її гіперрецептивність (або інтертекстуальність) – запозичення (рецепція) різних фактів із культурно-

історичної спадщини людства або елементів форми, змісту, концепцій, жанрів, сюжетів, мотивів, сцен, образів, цитат із творів світової літератури (інтертекстуальність). Розчинення характеру героя стало ознакою постмодерністської літератури. В епоху, коли переплетіння світоглядів, релігій і філософій вже само формує нову реальність, статичному авторові та його читачеві потрібні фантасмагорії, що докорінно змінюють світ та ставлення до нього. Звідси й походить таке переплетіння жанрів, багатожанровість творів, надмірна сенсуальність та сексуальність. Цільність характеру може бути запропонована читачеві тоді, коли вона є дійсно цільною: духовно, інтелектуально, етично.

Втеча в несерйозність стала відображенням суспільного настрою, згідно з яким, якщо дійсність неможливо змінити, простіше та ефективніше над цим посміятися, виставити життя грою, своєрідним карнавалом, на якому щоразу кожна людина одягає певну маску, аби не проживати наповнене мудрістю, добротою, глибоким сенсом життя, а гратися в нього, щоразу вдаючи або великого диктатора, або сірого кардинала, що править за вершителя тисяч і мільйонів людських доль. Приклади – Патрік Зюскінд («Парфюмер»), П. Коельо.

У музиці постмодерністської епохи відбулися епохальні зміни. Науково-технічний прогрес став основою для швидкого розповсюдження музичного продукту та появи нових напрямів, рок- та поп-музики, мікшування стилів – класики, джазу, рок-музики.

Деякі напрями музики стали не лише відображенням музичних течій, а й політичних, соціальних гасел. До політично-активних жанрів можна віднести радянський рок 1980-90-х рр. («Машина часу», «Наутілус-Помпіліус», «Кіно», «ДДТ») та бардівську пісню (В. Висоцький). Зверненням до соціальних проблем вирізняються деякі напрями репу.